

El mener i la mina del Pimorent. Propietat, usdefruit, explotació. Una aproximació històrica (segles XVII i XIX)

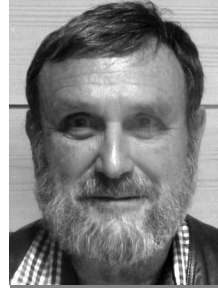
Ubicació:

La mina coneguda com a mina del Pimorent és ubicada a l'actual municipi de Portè, a la baga de l'alta vall de l'Arieja.

La situen a la vall de Querol unes actes de 1294, 1295, 1297 que van definir els límits d'aquesta i del comtat de Cerdanya amb Andorra i Merenc, el regne de Mallorca i el comtat de Foix. Puigcerdà tenia un empriu al Pimorent que passà a Querol a una data desconeguda.

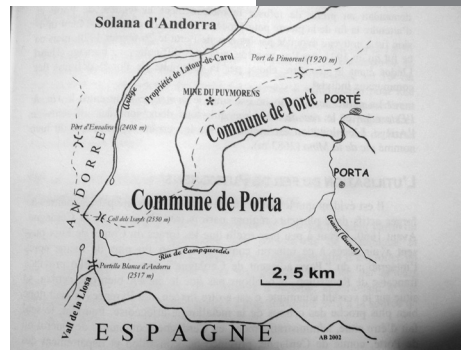
Fins al 1838, a la vall de Querol, del reial patrimoni fins al 1790 fou una comunitat, una *universitat*, amb institucions municipals pròpies. El 1790 esdevingué un municipi de dret comú francès. La partició d'aquest es va fer a dues dates, 1837/1838 la Tor de Querol i Porta-Portè; 1860/1861, Porta i Portè. Mentre la unitat política de la vall es mantingué, els béns comuns (boscos, pastures, erms, llacs i meners) quedaren indivisos. Però llur partició fou complicada i generà conflictes.

Després d'una *guerra* (tancament de passos per al bestiar, pedregues, penyores de bestiar), la Tor adquirí, després de 1851, una part de la Baga de l'Arieja (la part baixa del terme de la Llata, en el sentit inicial, no el del terme cadastral del municipi de Portè actual). La part alta entre Porta i Portè del 1851 al 1931 quedà una propietat indivisa, tot i el divorci administratiu entre Porta i Portè del 1861. Després uns quants plets entre els dos municipis, el 1930 es va decidir de col·locar unes fites entre les propietats entre Porta i Portè. Encara que propietats comunals de Portè i de la Tor de Querol, l'aiguavessant de la riba dreta del riu del Baladrar (afluent de l'Arieja), fa part del terme municipal de Portè. L'aiguavessant de la riba esquerra del Baladrar fa part del terme municipal de Porta i és propietat comunal indivisa d'aquest municipi.

Andreu Balent, historiador, professor d'història jubilat, president de l'APPMQ (vall de Querol)

Ubicació de la mina de Pimorent

Baixos forns antics

Des de fa poc se sap que, a la muntanya de Pimorent el ferro va ser explotat i transformat des de l'antiguitat. Sis localitzacions (zona del Pimorent; prop de les boques del túnels, al pla de les lules, prop de la confluència entre el riu de Malforat i l'Aravó, entre Porta i Querol) de baixos forns antics (II aC – VIII dC) es van fer el 2016. També es va fer un sondeig més acurat.

Vista general del mener i de la colònia minera.
Foto: Andreu Balent, juny de 2015

Concessions

Per què hem de parlar de *concessió* / *concessions*? Si els *emprius* eren propietats comunals, el subsòl era del Reial Patrimoni.

Un particular podia demanar la concessió d'un mener. En el cas de Querol l'extracció de la mena de ferro es feia sobre uns terrenys comunals, fet que va generar, segons els moments, uns conflictes. Segons com, la mena es podia interpretar com a roques recollides a la superfície del terreny, o roques que s'havien d'extreure després d'haver excavat el sòl. També cal distingir el concessionari del que realment treu la mena per tal de comercialitzar-la. El beneficiari de la concessió pot arrendar i delegar l'explotació del jaciment

Una cronologia dels concessionaris i empresaris encarregats de l'extracció¹

1623: els habitants de Pal, comú d'Ordino, practicaven l'extracció de la mena del Pimorent per una farga ubicada a Andorra. Sembla que no eren concessionaris,

3 de setembre de 1624: Pere Costa, ciutadà de Puigcerdà, va obtenir la concessió del mener del Pimorent. Els Barutell, senyors d'Oix, Talaixà i Bestrecà (alta Garrotxa), de Puig Barutell (Empordà) tenien fargues al Vallespir i s'interessaven pel ferro. Josep de Barutell es casà amb la filla de Pere Costa, i la concessió quedà a la seva filla i, després, entre les mans dels Barutell.

Els conflictes entre les monarquies francesa i hipànica (1635-1659; 1667-1668; 1672-1678) comprometeren la posició dels Barutell.

1650-1668: aprofitant la situació bèl·lica, Jean Balesta d'Ac's (comtat de Foix), amb uns quants intents, provà apoderar-se l'explotació del mener mentre els veïns de Querol ho feien a compte propi sense ser concessionaris.

5 de maig de 1673: la sentència del Consell Sobirà del Rosselló confirmà la concessió dels Barutell.

Els marquesos de Sans

25 d'octubre de 1747: Maria Anna de Barutell, hereva, es casà amb Ramon de Sans i Sala, ubicats a Arenys de Mar i després a final de segle XVIII a Barcelona. Eren fargaires. Explotaven directament el mener.

1790-1843: la Revolució Francesa provocà l'eclipsi dels Sans, que teòricament eren

sempre concessionaris. El mener era explotat pels querolans per al seu benefici exclusiu.

1834: fallà l'intent d'una concessió que havien sol·licitat el marquès d'Orgeix i Joan Gomma, fargaires de l'Arieja.

22 de setembre de 1843: una *ordonança* reial restituí oficialment la concessió als marquesos de Sans, en el marc de la nova legislació francesa dels meners i de les mines (28 de juliol de 1791, 21 d'abril de 1810).

Gener de 1918: els marquesos de Sans vengueren la concessió a l'SMA (Société Métallurgique de l'Ariège, amb seu social a Tarascon d'Arieja), que ja havia arrendat l'explotació de la mina als Sans.

13 de febrer de 1931: la concessió passà a la Société anonyme Commentry, Fourchambault et Decazeville [CMD] amb seu social a París. La CMD havia aconseguit l'absorció de l'SMA.

23 de març de 1938: adquisició de la concessió per la Société anonyme minière et métallurgique de Roquelaure, després de la fallida de la CFD.

27 de juny de 1941: la concessió passà a la Société minière et métallurgique de Fumel que acabava de fusionar amb la Roquelaure. La societat de Fumel era una filial d'una empresa molt més poderosa, les Forges et aciéries de Pont-à-Mousson.

31 d'octubre de 1960: va ser la fi de l'explotació de la mina; continuà, però, una explotació intermitent.

27 de desembre de 1966: va ser la fi de l'explotació definitiva de la mina i mener del Pimorent.

Ruïna dels edificis (colònia obrera i tallers) de l'explotació minera (segle xx) (1). Foto: Andreu Balent, agost de 2017

El paper dels actors de l'explotació del ferro del mener i mina del Pimorent

Els querolans

Sempre que hi hagué una eclipsi dels concessionaris per motius de guerra i/o de revolució, els querolans, els veïns de la vall, explotaren el ferro i el venien per al seu benefici exclusiu. Així, als anys 1820-1830, venien el ferro als d'Andorra la Vella per a la farga d'Andorra al riu Madriu, a la farga de Campdevàdol, prop de Ripoll, a la farga de la Llosa (vall de la Llosa, terme de Llers, baixa Cerdanya) i Martinet (baixa Cerdanya). També en venien a Bagà (Berguedà).

També, els del comtat (després país) de Foix, intentaren apoderar-se del jaciment. Això va passar entre els anys 1664 i 1673. I encara! Ho feien d'amagatotis. Però els veïns de la vall de Querol i el concessionari reaccionaren. El 1731 hi va haver un plet: Josep Astrié (d'Acs, comtat de Foix) va agafar ferro del mener del Pimorent per a la seva farga. Els querolans van fer aquest plet per tal de recuperar la quantitat de mena robada.

Els querolans treballaven a l'extracció de la mena pel compte dels concessionaris que

tècnicament no podien fer-la. Això passà entre el 1722 i el 1790. El concessionari venia el ferro a fargaires (Bagà, Campdevàrol).

De 1843 a 1869, sembla que els querolans explotaven el ferro en relació amb el concessionari, com ho feien abans de 1790; el ferro continua venent-se per fargues a la catalana: Bagà (Berguedà), Ribes de Freser (Ripollès), Encamp i les Escaldes (Andorra) i, en quantitat més baixa, a l'Arieja.

L'SMA

De 1869 a 1918, la SMA (Société Métallurgique de l'Ariège), fundada el 1866 a Pamiers, deixà de fabricar ferro amb la tècnica de la reducció directa, la de les tradicionals fargues a la catalana, i passà a la metal·lúrgia moderna, amb un alt forn a Tarascon. Arrenda la mina al la marquesa de Sans. Tenia mines de ferro, de carbó, i produïa ferro, acer i fosa. Era una mutació radical dels plantejaments industrials. Va tenir problemes amb els municipis (la Tor de Querol, Portè), ja que feia malbé les propietats comunals (pastures d'estiu) amb funiculars, trens de vapor de vies estretes, seguint la carretera i que molestava el bestiar, etc. Calgué negociar amb els municipis: a tocar de la mina, l'SMA eixampla el mener en detriment de pastures. Per aquest motiu es va negociar lloguers de terrenys, inicialment pastures.

Del 1869 al 1876, l'SMA va ubicar una mina (extracció subterrània) amb galeries. El 1876 tornà explotar el mener (extracció a cel obert). A partir de 1884, en temps de la Gran Depressió (1874-1895) l'SMA conegué dificultats econòmiques que trencaren el seu creixement.

Per aquest motiu, la marquesa de Sans² (viuda el 1900) va demanar al consell de prefectura (Perpinyà) de distingir la mina (concessió de 1843) del mener, que havia de ser propietat comunal (llogada a l'SMA). Aleshores, la marquesa va voler vendre la mina a altres societats com ara la Compagnie française Schneider Creusot (1897). Finament la vengué a l'SMA el gener de 1918.

Passat el 1918, l'explotació conegué una modernització notable. El 1929, el ferrocarril transpirinenc fou obert a l'explotació. S'ubicà un cable entre la mina i l'estació ferroviària de l'Hospitalet. Van emprendre i dur a terme la construcció de la colònia minera. L'electricitat i el transport aeri del mineral fins als vagons del transpirenenc va permetre l'extracció hivernal.³

Continuà durant la segona Gran Depressió (de 1931 a la Segona Guerra Mundial).

L'auge de l'extracció del ferro del Pimorent es produí durant la Segona Guerra Mundial. El govern de Vichy va promoure una economia dirigida: les mines dels Pirineus Orientals eren encapçalades de 1941 a 1944 per la Délégation régionale des Pyrénées-Orientales du Comité d'organisation des mines de fer du Centre-Midi. Aquest comitè va tenir la seu social a Perpinyà i, després, a Vernet (Conflent), Perpinyà i després Vernet. El director del

Ruïna dels edificis (colònia obrera i tallers) de l'explotació minera (segle xx) (2). Foto: Andreu Balent, agost de 2017

comitè era l'enginyer de les mines Anthelme Condamin (1890-1981). Aquest, partidari de la política de col·laboració amb Alemanya, va fer visites d'inspecció hivernals amb esquís a la mina del Pimorent.

De 1941 a 1944 foren presents a la mina del Pimorent, a més d'uns joves de la vall de Querol, uns elements del 407e Groupement de Travailleurs Étrangers de Perpinyà, sobretot uns refugiats espanyols de La Retirada. També el 1943 i el 1944 foren incorporats a la plantilla joves requisats del STO (Service du travail obligatoire) de Perpinyà i de la Catalunya del Nord. La mina va acabar per inserir-se del tot al marc de

Ruïna del punt de partença del cable aeri (segle xx).
Foto Andreu Balent, agost de 2017

l'economia de guerra alemanya (cosa que explica la presència de joves de l'STO).

El tancament de l'explotació minera coincidí amb el de la majoria de les mines nord catalanes del Conflent. Aquesta crisi final tingué causes diverses. L'extracció del ferro pirinenc, massa cara, no podia competir amb les mines de Lorena i, sobretot, amb la importació de mineral, la majoria de Mauritània.

Bibliografia

La llista exhaustiva de les fonts es troba en uns articles nostres precedents :

Andreu BALENT "La mine de fer de Puymorens (Cerdagne) ; conflits de propriété et d'usage (XVIIe-XIXe siècles)". Aymat CATAFAU (dir.) *Les ressources naturelles des Pyrénées du Moyen-Âge à l'Époque moderne. Exploitation, gestion appropriation*. Actes du congrès international RESOPYR 1, Perpinyà, Presses universitaires de Perpignan, 2005, p. 423-451.

Andreu BALENT "La farga de la Llata, vall de Querol (Cerdanya)". *Records de l'Aravó*. Butlletí de l'Associació per a la protecció del patrimoni i de la memòria col·lectiva de la vall de Querol, 12, 2016, pp. 12-20.

Obres importants per consultar:

Guy RIBES *La mine de fer du Puymorens*. Tolosa, ADAPEAL, 1988.

Robert ALART (i testimonis aplegats per...) "Porté-Puymorens, la mine". *Le fil du fer*, Bulletin des Amis de la route du fer, 6, Prada, 2006, p. 7-13.

Notes

1- Poden ser les mateixes persones o empreses. Però també poden ser persones o entitats diferents.

2- Estiuejava a a Concellabre (municipi de Santa Llocaia, alta Cerdanya). El seu delegat, home de confiança era Bonaventura Cot (1836-1922), alcalde de la Guingueta (1878-1922).

3- Abans les condicions climàtiques hivernals impediien una explotació permanent de la mina.